

Üzeyir Hacıbəyli və Azərbaycanda musiqi tənqidi

Elmira Əfəndiyeva

ADPU-nun dosent,

əməkdar müəllim

Rəyçilər: ped.ü.f.d., dos. Ə.B. Qədimova,
ped.ü.f.d., dos. Y.A. Allahverdiyev

Açar sözlər: musiqi, mədəniyyət, elm, tədqiqat, mahnı, sənət, janr, rəqs

Ключевые слова: музыка, культура, наука, исследование, песня, профессия, жанр, танец

Key words: music, culture, science, investigation, song, art, genre, dance

Dövrün hadisələri daima musiqiyə öz müsbət təsirini göstərirdi. Şifahi xalq yaradıcılığı səbəbli bir çox maraqlı məlumatlar Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin tarixini zənginləşdirmişdir.

Arxeoloji qazıntılar zamanı Azərbaycan musiqi mədəniyyətinə dair bir sıra məlumatlar aşkar edilmişdir. Belə qazıntılar zamanı bəzi musiqi alətlərinin yarandığı tarixi şərait öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan musiqişünasları milli musiqimizin yaranması və tədqiqatı sahəsində çox işlər görmüşlər. Azərbaycan musiqi mədəniyyəti daima öz inkişafını davam etdirirdi. Aşiq musiqisi, xanəndəlik sənəti, xalq mahnı və rəqsləri, bəstələnmiş musiqi əsərləri yayılmağa başlamışdır. Lakin bu əsərlər haqqında dolğun, geniş məlumatların açıqlanması, tədqiqatı bilavasitə musiqişünasların öhdəsinə düşür.

Musiqi tənqidi sahəsində xalq və peşəkar musiqinin janr təsnifatı, onlara həsr olunmuş elmi əsərlər, ifaçılıq və alətsünaslığa dair bir sıra məsələlər açıqlanıb, araşdırılmışdır.

Bu sahədə görkəmli bəstəkarımız Ü. Hacıbəylinin çox böyük xidmətləri olmuş, daima xalq musiqisinə dair bir sıra müddəaların mülahizələrini açıqlamışdır. O, xalq yaradıcılığı sahəsində görülən işin sistemləşdirilməsini əsas tutaraq janr təsnifatında oxşar və fərqli cəhətlərin aşkar edilməsinə üstünlük vermişdir.

Azərbaycan musiqişünaslığında xalq və peşəkar bəstəkar musiqisinin tədqiqatı əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda musiqi tənqidi sahəsində Səfiəddin Ürməvi, Əbdül Qadir Marağayi, Mir Möhsün Nəvvab, Ü. Hacıbəyli kimi görkəmli alim, tədqiqatçı və musiqişünaslar çox böyük işlər görmüşlər. Müxtəlif dövrlərdə yaşayıb fəaliyyət göstərmələrinə baxmayaraq, onların hər biri Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixinə öz qiymətli töhfələrini daxil etmişlər. Onların, musiqinin inkişafında yaradıcılıq yolu keçmiş Azərbaycan musiqi elminin mühüm mərhələlərinin müəyyənləşdirilməsi, istiqamətləndirilməsi, həmçinin qiymətləndirilməsi sahəsindəki zəhmətləri əvəzolunmazdır.

Azərbaycan xalq musiqisinin folklor nümunələrinin tədqiqatı işlənməsi, tərtibi böyük bir dövrü əhatə edir. Nota salınmış hər bir mahnı, hər bir instrumental musiqi əsəri janr, forma, məzmun və xarakterinə görə təhlil edilməli, yaranma tarixi və şəraiti tədqiq edilməli və elmi nəticələr çıxarılmalıdır. Bu zaman Azərbaycan musiqişünaslarının əsərlərində janr, forma və s. ilə əlaqədar olaraq irəli sürülən elmi müddəalar və nəticələrin müqayisəli şərhli verilməlidir. Hər bir mövzuya musiqişünasların müxtəlif baxışları, münasibətləri ola bilər. Ona görə də müəyyən bir elm sahəsinin ümumi vahid mənzərəsini yaratmaq üçün onun inkişaf yolu və

perspektivi nəzərə alınmalıdır.

Peşəkar musiqi sənətinin yaradıcıları olan xanəndə və sazəndəranlar dəstəsi, aşiq və zurnaçılar dəstəsi saray və şəhər mühitində, eləcə də kənd həyatı ilə əlaqədar olaraq təşəkkül tapmışlar. Onlar tərəfindən muğam dəstgahları, təsnif və rənglər, həmçinin dastanlar, şikəstələr yaranırdı.

Ü. Hacıbəyli musiqişünas kimi öz tədqiqatında musiqi janrlarını iki yerə – bəhrsiz və bəhrli janrlara ayırır. Muğamlar, aşiq sənəti nümunələri olan şikəstə və bayatılar bəhrsiz janra, mahnı və rəqslər, rənglər və təsniflər isə bəhrli janra aiddir. O, həmçinin milli musiqi üslubuna da iki mövqedən – janr və forma rəngarəngliyi ilə seçilən, çalğı alətlərinin müşayiəti ilə ifa olunan xalqın istəyi ilə yaranmış peşəkar musiqi; və mərasimlərin ayrılmaz hissəsi olan dini musiqi – yaranmışdır.

Azərbaycan musiqişünaslıq elminin inkişafında Ü.Hacıbəylinin fəaliyyəti musiqişünaslarımız M.S.İsmayılov, R.Zöhrabov, E.Babayev tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Məsələn, M.S. İsmayılov öz tədqiqatlarında Ü. Hacıbəylinin təsnifatlarına əsaslanaraq metro-ritmik xüsusiyyətlərə görə bölgü prinsipini irəli sürür: bəhrli janr qrupu – xalq mahnıları, təsniflər, aşiq havaları, rənglər, rəqslər; bəhrsiz janr qrupu – muğamlar; qarışıq bəhrli janr qrupu – şikəstə və ritmik muğamlar. M.S. İsmayılovun tədqiqatında mahnıların mətninə, mövzusunə görə bölgü prinsipi diqqəti cəlb edir. Xalq mahnılarının – əmək, qəhrəmanlıq, lirik, yumorlu, uşaq, məişət, mərasim mahnıları kimi hər biri janr etibarilə təhlil olunaraq araşdırılır. R. Zöhrabov isə Ü. Hacıbəylinin təsnifatlarını genişləndirərək Azərbaycan xalq musiqi yaradıcılığını üç təbəqəyə bölür: xalq musiqi yaradıcılığı – mahnı və rəqslər; xalq peşəkar musiqisi – aşiq musiqi yaradıcılığı; şifahi ənənəli peşəkar musiqi janrları – muğam dəstgahları, zərbi muğamlar, rəng və təsniflər. E. Babayev şifahi ənənəli musiqi irsini iki hissəyə ayırır: ənənəvi musiqi – aşiq, xanəndə və sazəndəranlar sənəti – xalq musiqisi.

Azərbaycan musiqi tənqidi sahəsində həmçinin S. Qasımova, Ə. Eldarova, S. Seyidova kimi bir sıra musiqişünaslar çox maraqlı iddialar irəli sürmüşlər. R. İsmayılov xalq mahnılarını dörd janr qrupuna – əmək, mərasim, məişət, tarixi mahnılara bölmüş və hər birinin mahiyyətini ayrı-ayrılıqda təhlil edərək araşdırmışdır.

S.Qasımova isə xalq mahnı yaradıcılığında olan ümumi janrlarla yanaşı “Haxışta”, “Gülümcan” növlü mahnılarını da öz tədqiqatına əlavə edərək janr təsnifatını bir qədər genişləndirmişdir.

Azərbaycan folklor nümunələrinin, rəqslərin təhlili, araşdırılması sahəsində B. Hüseynlinin apardığı tədqiqatlar da böyük məna daşıyır. O, xalq rəqs musiqisinin təsnifatını iki mövqedən – müşayiətinə və mövzu əsasına görə açıqlayır. Müşayiətinə görə o, rəqslərin vokal, vokal – instrumental və instrumental qruplara bölünməsinə iddia edir. B. Hüseynlinin fikrincə, vokal müşayiətli rəqslərin yaranması qədim dövrə təsadüf edir. O, vokal – instrumental müşayiətli və instrumental rəqslərin isə bir qədər sonra yarandığını tarixi faktlarla bildirərək mövzu baxımından rəqslər – ənənəvi, məişət, zəhmət, hərbi qəhrəmani və idman – yallı, oyun rəqslərinə ayırır.

Azərbaycan tənqidi tarixində aşiq sənəti üzrə daha geniş açıqlama Ə. Eldarova tərəfindən irəli sürülmüşdür. Xalq peşəkar musiqi sənəti olan aşiq yaradıcılığına dair, aşiq sənətinin əsas xüsusiyyətləri olan sinkretik sənətin təmsilçiləri kimi aşıqların ərazi üzrə xarakterizə olunması, aşiq musiqisi janrlarının aşkar edilməsi və təsnifatın verilməsi onun bu sahədəki fəaliyyətinin əsasını təşkil edir.

Azərbaycan musiqişünaslığında xalqımızın həyat və məişətilə bağlı olan dini musiqi

haqqında S. Seyidova tərəfindən aparılmış tədqiqat əsəri də əhəmiyyət kəsb edir. O, bir sıra xüsusiyyətlərinə görə dini oxumaları xalq peşəkar sənət nümunəsi kimi qələmə verir. S. Seyidova dini oxumaları mənə və mahiyyətinə görə iki qrupa – Quran və namaz oxumaları və dini mərasimlərdə oxunan qəsidə, mərsiyə, şəbih tamaşalarına – ayırır.

Muğamla bağlı tədqiqatlarda muğam dəstgahları müxtəlif mövqələrdən araşdırılmışdır. M.S. İsmayılov “Rast” və “Segah” ailəsinə daxil olan muğamların yalnız lad – tonallıq xüsusiyyətlərini, R. Zöhrabov isə bütün mövcud muğam dəstgahlarının məzmun və kompozisiya – quruluş xüsusiyyətlərini səciyyələndirməklə yanaşı, həmçinin “Rast” və “Çahargah” muğam dəstgahlarının tam şəkildə nəzəri əsaslarını – lad, melodika, tematizm, çoxsəslilik, ritm, quruluş prinsiplərini təhlil etmişdir.

Azərbaycan musiqişünaslığında zərbi muğam janrına dair Ü. Hacıbəyli, M.S. İsmayılov, Ə. Bədəlbəyli, R. Zöhrabov öz tədqiqatlarında çox maraqlı açıqlamalar vermişlər. Ü. Hacıbəylinin fəaliyyətini davam etdirərək M.S. İsmayılov janr təsnifatında “Qarabağ şikəstəsi”, “Kəsmə şikəstə”, “Arazbarı”, “Kərəmi”, “Ovşarı”, “Mənsuriyyə”, “Mani”, “Simayi Şəms”, “Heyrati” ritmik muğamlarında metro-ritmik xüsusiyyətləri əsas götürərək çox qiymətli tədqiqatlar aparmışdır. O, zərbi çalğı alətlərinin müşayiəti ilə ifa olunan muğamların həm bəhrli və həm də bəhrsiz musiqi ünsürlərini geniş araşdırmışdır. R. Zöhrabov dörd zərbi – muğamı vokal – instrumental not yazısı ilə təhlil etmiş, onları araşdırmış və janr xüsusiyyətlərini tədqiq etmişdir. O, həmçinin zərbi – muğam sistemində müşayiətin aparıcı rol kimi əhəmiyyətini qiymətləndirmişdir. R. Zöhrabov öz tənqidi araşdırmalarında zərbi – muğamı bir hissəli instrumental – vokal kompozisiya adlandırmışdır. R. Zöhrabovun “Azərbaycan muğamının nəzəri problemləri” əsərində təsniflər şifahi ənənəli professional musiqi janrı kimi xarakterizə edilir. Təsniflər müəllif tərəfindən peşəkar musiqinin əsas janrlarından biri kimi ilk dəfə araşdırılmış, onların janr xüsusiyyətləri, kompozisiya quruluşu, lad əsası, melodik və metro-ritmik cəhətləri təhlil edilmişdir.

1970-1980-ci illərdə Azərbaycanda musiqişünaslıq tədqiqatlarının yönümü dəqiqləşdirilməyə və müəyyən bir janrın öyrənilməsi istiqamətində aparılmağa başlamışdır. Xalq musiqisinin, xalq peşəkar və şifahi ənənəli peşəkar musiqinin bütün janrları – xalq mahnı və rəqsləri, aşiq musiqisi, dastanlar, dini musiqi nümunələri, muğam dəstgahları, zərbi muğamlar, təsnif və rənglər araşdırılmışdır. Xalq çalğı alətlərinin tədqiqinə dair əsərlərdə xalq çalğı alətlərinin yaranma tarixi, inkişaf mərhələləri, ədəbi mənbələrdə, orta musiqi risalələrində, təcəssümü, təsnifat məsələləri öz əksini tapmışdır. Burada qədim musiqi alətlərinin təşəkkülü və inkişaf tarixinə dair tədqiqatlar, milli alətsünaslığın inkişafında klassik poeziyanın rolu, Azərbaycan musiqişünaslığında xalq çalğı alətlərinin təsnifatı araşdırılmışdır. Bu sahədə S. Abdullayeva, V. Əbdülqasimov, A. Məmmədov, K. Kərimov, Q. Quliyev, Ə. Rəhmətov Azərbaycan xalq çalğı alətləri orkestrinin tarixi və inkişaf yoluna dair maraqlı tədqiqatlar aparmışlar. Azərbaycanda musiqi tənqidi yeni mərhələdə müasir tələblərə uyğun aparılaraq musiqişünaslıq elminin inkişafında əhəmiyyət kəsb edir.

Məqalənin aktuallığı. Musiqi tənqidi sahəsində xalq və peşəkar musiqinin janr təsnifatının təhlili, onlara həsr olunmuş elmi əsərlər, ifaçılıq və s. məsələlərin açıqlanması, xüsusən də bu sahədə Üzeyir Hacıbəyli yaradıcılığının araşdırılması baxımından məqalə aktual hesab olunmalıdır..

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, məqalədə Azərbaycan musiqi tənqidi sahəsində Ü.Hacıbəyli ilə yanaşı, bir çox musiqişünasların tədqiqatlarının nəticələrindən, tənqidi mülahizələrindən istifadə olunmuşdur.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən musiqiyönlü ali və orta ixtisas

məktəblərinin müəllimləri, tələbələr, eləcə də musiqişünaslar bəhrələyə bilirlər.

Ədəbiyyat

1. Q. Qasımov. XII əsr Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixindən oçerklər. Bakı, 1949.
2. M.S. İsmayılov. Azərbaycan xalq musiqisinin janrları. Bakı, 1960.
3. K. Керимов. Оркестр Азербайджанских народных инструментов. Баку, 1959.
4. R. Zöhrabov. Azərbaycan muğamları. Bakı, 2013.
5. S. Qasımoğlu. Azərbaycanın şifahi ənənəli musiqi mədəniyyəti. Bakı, 1992.
6. R. İsmayıloğlu. Azərbaycan xalq mahnıları. Bakı, 1981.
7. С. Абдуллаева. Народные музыкальные инструменты Азербайджана. Баку, 1978.

Э. Эфендиева

У. Гаджибекли и музыкальная критика в Азербайджане

Резюме

Азербайджанские музыковеды провели большую работу в области музыкальной критики. Они продолжали деятельность Узеира Гаджибекова. Огромное значение имеет изучение фольклорных образцов профессиональными музыкальными исследователями.

E. Efendiyeva

Uzeir Hajibeyli and music in Azerbaijan critical

Summary

The Azerbaijani musicologists conducted large work in area of musical criticism. They continued activity of Uzeir Hajibeyli. An enormous value has a study of folklore standards professional musical researchers.

Redaksiyaya daxil olub: 30.01.2018